

ЈОВАНКА РАДИЋ – СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ
(Београд)

СРПСКИ ЈЕЗИК У КОНТЕКСТУ НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА*

Поводом српске мањине у Мађарској

У првом делу рада представљена су досадашња дијалектолошка истраживања говора Срба и других њима језички блиских етничких скупина у Мађарској, уз осврт на питање етничког/националног назвања и самоназвања носилаца датих дијалекатских типова. Други део рада тиче се питања односа језичког и националног идентитета на простору некадашње Југославије. Реч је о сасвим особеном проблему језичког идентитета већег броја група које се користе књижевним „језицима“ изграђеним на истој лингвистичкој основи.

Кључне речи: српски језик, национални идентитет, језички идентитет, дијалекат, стандард, религија, интеграције, дезинтеграције.

I

1. Интересовање за српске говоре у Мађарској старо је колико и сама србистика. Првим сакупљачем дијалекатске грађе на овим просторима сматра се Вук Стефановић Караџић, који је у свој *Српски рјечник* укључио и речи сакупљене од барањских Срба са простора данашње Мађарске (исп. Степановић 1994: 8).

1.1. Године 1910. у Босанској вили је објављен текст Александра Белића под насловом *Неколике белешке са екскурзије њо околини Будима и Пешије*, где се износе основне информације о говору

* Овај текст је настао као резултат рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (ЕДБ 148001), који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

места „у којима је српски живаљ још доста јак“ (Белић 2000: 187). Запажено је да у већини насеља преовладава „источни“ говор, са „многим цртама из јужног и западног“, а да житељи једног села (Чобанац) говоре косовско-ресавским дијалектом (Исто: 187–188).

1.2. Српским говорима у Мађарској знатно више пажње је посветио још један у свету познат и признат српски дијалектолог, Павле Ивић. Бављење овим говорима уследило је након теренских истраживања „српскохрватских“ говора у Мађарској (1960). На темељу тада прикупљеног дијалекатског материјала сачињен је *Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti* (Ивић 1962). У складу са нормама тадашње званичне србокroatистике, и са стањем на истраженом терену, П. Ивић са подједнаком пажњом приступа штокавским и чакавским говорима, и то као дијалектима истог, „српскохрватског језика“. ¹ Тек се спорадично, и узгред, помињу народна имена и верско опредељење појединих скупина: запажа се, на пример, да католички „Раци“, „Бошњаци“ и „Шокци“ сами себе (само) тако називају (Исто: 122, 126), и при том се не трага за њиховим ширим, историјским националним идентитетом. И друге дијалектолошке студије настале у том периоду показују да је унутар граница СФРЈ национално одређење дијалекатских ентитета (посебно српских) било свесно, у време Ивићевих истраживања вероватно по нужди изостављано. На то указује чињеница да се управо тих година, али у издању Мађарске академије наука (*Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae XII*, Budapest 1966, 191–201), појављује Ивићев рад *O srpskom govoru u selu Lovri*. Током деведесетих година, тј. након распада СФРЈ, уследили су нови Ивићеви прилози о српским говорима у Мађарској.²

1.3. Истраживањем српских и хрватских дијалеката у Мађарској бавио се и Предраг Степановић, Србин из Мохача у Барањи (Мађарска), професор српске и хрватске књижевности на Филозофском факултету у Будимпешти. Његова докторска дисертација одбрањена

¹ Како ћемо видети, А. Белић је исти артибут, најпре *српски* – а потом *српскохрватски* и *српски или хрватски*, везивао за све дијалекте *Срба и Хрваџа* (в. 2.5.3).

² Исп. *Штокавски говори у Мађарској*, Задужбина, 27 (септембар 1994), Београд 1994, 12; *О српском говору у Бајанањи*, Јужнословенски филолог L, Београд 1994, 33–49; *О косовско-ресавском говору Чобанца близу Сенџандреје*, Сентандрејски зборник 3, Београд (САНУ) 1997, 225–237 (в. Милорадовић 2004).

је на мађарском језику у Будимпешти 1973. године (MAGYARORSZÁGI SZERBEK ÉS HORVÁTOK DIALEKTUSAI, објављена 1986. у преводу на енглески), а на српском је штампана тек 1994. године (*Говори Срба и Хрваџа у Мађарској (шиокавско наречје)*), Г. Милановац – Београд – Н. Сад). Ова монографија имплицитно показује да је српска заједница у Мађарској, упркос томе што је на официјелном плану све до 1990. године имала низ „српскохрватских“ (или „југословенских“) мањинских институција (књижевни језик, заједничке образовне установе, заједничка гласила, културно-уметничка друштва и сл.),³ у односу на не-Србе чувала врло јасан критеријум националног идентитета. За разлику од истраживача из Србије, који су били склони да се не уплићу у питања националног опредељења испитиваног становништва, П. Степановић говори свих неправославних штокавских скупина искључује из српског корпуса, тачније – укључује их у хрватске. Овде је посебно илустративан приступ етничкој групи зв. *Раџи*: „Пошто су католици, назив Раџ не би требало да нас заведе, није реч о Србима, већ о давно досељеној хрватској етничкој групи“ (Степановић 1994: 72). На истом се месту скреће пажња и на то да су „старији мађарски извори и Шокце и Буњевце често називали ’католичким Раџима’“ (Исто).⁴

1.3.1. Прикључивање ових етничких скупина Хрватима противно је чињеници да и Буњевци (делом и Шокци) из Србије праве јасну разлику између себе и Хрвата, са којима често живе у истим насељима. Томе се још више противе резултати истраживања спроведеног у Мађарској почетком последње деценије XX века међу Хрватима (Градишћанским, Подравским и Помурским), Бошњацима, Шокцима, Буњевцима и Раџима. Упркос томе што је хрватска националност „била задана“, само 24,07% испитаника је одговорило да себе назива Хрватима (вероватно, углавном, Градишћански, Подравски

³ Заједничка организација југословенске националне мањине у Мађарској, *Демокрајски савез Јужних Словена у Мађарској*, распала се 1990. године. Из ње су произашле три засебне мањинске организације: *Српски демокрајски савез*, *Словенско културно удружење* и *Савез Хрваџа у Мађарској* (Грбић 1994: 66–67). Током 1992. године „раздвојиле су се и хрватско-српске културне и образовне институције“ (Хрватски гласник, 28, 1992; према Грбић 1994: 106).

⁴ Познато је, међутим, да су угарски, а потом и аустријски извори, именом *Раџ* (мађ. *Rács*, нем. *Ratzen* – од Рашка, лат. *Rascia*, српска средњовековна држава) називали „све Србе, како у Србији, тако и у Босни, Славонији, и Војводини“ (*Нова енциклопедија: Раџи*). Исте податке доноси и Карацић 1849: 133.

и Помурски Хрвати),⁵ док чак 66,73%, изгледа већина штокаваца католика, своју етничку припадност изражава само именима *Рац*, *Бошњак*, *Буњевац* или *Шокац* (Грбић 1994: 78). О феномену „многострукога идентитета“ ових етничких скупина говори се на основу тога што је већина испитаних (91,58 %), поред податка о традиционалној самоидентификацији, уписала и упитником пројектовану („задану“) националност *Хрваи* (Исто: 73).

Ови подаци указују на то да штокавци католици у Мађарској имају битно друкчије критеријуме националног идентитета од већине штокаваца католика на просторима бивше Југославије, али и од штокаваца православаца у Мађарској. Изгледа да су на тамошње Србе одавно постала применљива запажања П. Ивића да њима основни критеријум националног идентитета не представља језик, већ вероисповест: „Није језик оно што чини да Срби и Хрвати буду два народа. Раздвојеност почива на вери и на оном што је из ње произашло: на друкчијој културној и историјској традицији, као и на друкчијој свести и традицији“ (у Степановић 1994: Поговор, 164; исп. и Карацић 1849: 130–135).

1.3.2. На овим критеријумима националног идентитета почива и друго, измењено издање Степановићеве књиге, коју је Самоуправа Срба у Будимпешти објавила под насловом *Говори Срба у Мађарској* (Будимпешта 2000).⁶ Ипак, у поглављу *Сеобе и дијалекти* доносе се и историјска сведочанства која показују извесно дистанцирање од појединих раније изнесених ставова везаних за историјско порекло дела „југословенских католика“, оних „које бисмо по данашњем схватању назвали Хрватима [наше ист.]“, а који себе називају Шокцима, Рацима, Бошњацима или Буњевцима (Исто: 15).⁷

⁵ Од школске 1989/1990. године Хрвати „у западним мађарским жупанијама“ у образовању користе свој стандардизовани градишћанскохрватски језик (Грбић 1994: 107).

⁶ У Јужнословенском филологу посвећеном проф. Павлу Ивићу налази се и текст Предрага Степановића: *Ијекавски елементи у екавским говорима Срба у Мађарској* (LVI /3–4, Београд 2000, 1103–1109).

⁷ О томе колико се наша (или било чија) спремност да све њих назовемо Хрватима разликује од њихове спремности да сами себе тако назову, довољно сведочи пример Сантова. Тамо се сви *Шокци* који су православље примили на самом крају XIX века називају само Србима (Степановић 2000: 75). На другој страни, лично су нам познати примери појединих Шокаца католика из истог места који себе доследно дистанцирају од Хрвата – називају се само Шокцима.

На некад другачије схватање националног идентитета Срба у Мађарског указује Д. Дујмов, српски писац из Мађарске. Наиме, садржај честитке објављене поводом католичког Божића (25. децембра 1902) у будимпештанским *Српским новостима* (на латиници и у ијекавици), односно сам њен почетак – „Онај дио нашег народа који *припада католичкој вјери, а назива се лијежим српским именом...*“, – наводи Д. Дујмова на закључак да је ово показатељ „схватања ширине српске нације, која не зависи од вероисповести већ од националне свести“. Истиче се да ово није јединствен пример, да и *Застава*, друго тамошње српско гласило, такође говори „о католичким Србима као делу српског народа“ (Дујмов 2007: 36–37).

1.3.3. То што се од свег „југословенског“ живља у Мађарској, Хрватима доследно називају сви чакавци и кајкавци (Градишћански, Подравски и Помурски Хрвати), Србима – сви штокавци православци, док штокавци католици и даље истрајавају у употреби својих засебних етничких назива, неодољиво подсећа на стање са ширим простора у XIX веку (в. Карацић 1949: 129–130). Показује се да у тамошњим условима живота мањинских заједница католичка вера није била довољно чврст ослонац и довољан разлог да се штокавци католици у Мађарској прикључе хрватском националном корпусу. Вероватно је да њима није довољно сугестивно била прослеђена мисао о *једном*, српско-хрватском (*српском или хрватском*) народу која би, као прелазна, послужила да се и они, попут штокавца католика у Хрватској (в. 2.5.2), „признају Хрватима“ (Ившић 1913: 130).⁸ Време ће показати хоће ли они бити спремни да хрватску националност, коју им „задају“ и Хрвати и Срби, прихвате без опробаних прелазних форми. Примери штокаваца католика у Мађарској јесу добар показатељ релативности, тј. друштвене условљености

⁸ Према нашим информацијама са терена, у појединим католичким црквама у Мађарској, у насељима где као мањинске групе живе Раци, Бошњаци, Буњевци и Шокци католици, тек је од почетка деведесетих година XX века (у време распада СФРЈ) сукцесивно увођен хрватски књижевни језик у верску службу. Томе су претходиле званичне одлуке новооснованог Савеза Хрвата у Мађарској: да се „у оним жупама у којима живе Хрвати“ проповеди служе на хрватском језику, да „хрватски бискупски духовници који не знају добро хрватски језик тај језик науче“, и сл. (Грбић 1994: 112). Напомиње се да „нека досадашња истраживања указују на то да религија, точније црква код Хрвата у Мађарској, има становиту улогу етничке ризнице у случају када се појављује као својеврсна манифестација националног духа“ (Исто: 110).

појединих чинилаца националног идентитета: у овом случају – религије, с једне, и дијалекатских блискости/удаљености, с друге стране. Чини се да та чињеница обавезује и српски национални корпус у Мађарској да и даље буде отворен према овим етничким скупинама и њиховој евентуалној тежњи да му се прикључе (в. фус. 14).

1.4. Истраживањем говора православних Срба у Мађарској у последње се време бави више истраживача, посебно Софија Милорадовић (рођ. Ракић), дугогодишњи секретар Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при САНУ. На основу теренских истраживања у Батањи и Десци, она је објавила неколико радова, од којих су два, *Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje* (*Studia Slavica Hungaricae* 42, Budapest 1997, 89–98) и *O govoru Deske* (*Studia Slavica Hungaricae* 43, Budapest 1998, 23–38), прештампана у књизи *Етнoгpафија Срба у Мађарској 3*, за 2001. годину,⁹ а рад под насловом *Српска етнолингвистичка популација у Мађарској – нека заједница* објавила је у часопису *Теме* (в. Милорадовић 2004а). Као резултат теренских истраживања српских идиома у Мађарској настало је током протеклих неколико деценија више дијалектолошких радова.¹⁰ У последње три деценије XX века објављено је и неколико прилога са ономастичким подацима, сакупљаним углавном у српским селима која се налазе у будимпештанској околини.¹¹ О дијалектолошким и етнолингвистичким испитивањима Срба у Мађарској говорило је више стручњака на лингвистичкој

⁹ Овим је говорима посвећен и рад под насловом *Прилози дијалектолошким истраживањима Павла Ивића у српској дијалектору у Мађарској* (Милорадовић 2004), у коме се аутор бави неколиким синтаксичким питањима.

¹⁰ Испитивањем српских говора у Мађарској су се, поред осталих, бавили: Наталија Петровић (*Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*, Прилози проучавању језика 15, Нови Сад 1979, 71–99), Јулијана Мијатовић (*Прилози познавању лексике српских говора у Мађарској*, Прилози проучавању језика 19, Нови Сад 1983, 149–177) и Мирослав Николић (*Неке особине српског говора у Чичу код Будимпеште*, Јужнословенски филолог XLIX, Београд 1993, 137–153).

¹¹ Наталија Петровић, *Микроетнонимна неких српских насеља у Мађарској*, Прилози проучавању језика 10, Нови Сад 1974, 143–147; Иста, *Патронимна неких српских насеља у Мађарској*, Прилози проучавању језика 12, Нови Сад 1976, 119–137; Димитрије Е. Стефановић, *Из микроетнонимне насеља са српским живљем у околини Будимпеште*, Јужнословенски филолог XLIX, Београд 1993, 175–186. У лексичкој збирци Јулијане Мијатовић налазе се пописани и микротопоними села Ловре.

трибини Института за српски језик САНУ, одржаној у новембру 2001. године.¹²

1.5. Сарадници Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ испитали су за потребе пројекта *Српскохрватски дијалектолошки атлас* (данас: *Српски дијалектолошки атлас*, заједнички пројекат Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ) говоре у девет пунктова у Мађарској. У периоду од 1985. до 1987. године Предраг Степановић је обрадио Мохач и Липову, а потом су обрађене Ловра, Медина и Тукуља. Године 1994, под покровитељством Славистичке катедре Универзитета Lorand Eötvös у Будимпешти, обрађени су и говори Помаза и Чобанца код Будимпеште (испитивач Марија Шпис-Тулум), као и говори Деске и Батање (испитивач Софија Милорадовић). Коначан одабир истражених пунктова тек следи, а највероватније је да ће се у *Српском дијалектолошком атласу* наћи сваки ваљано истражен пункт. Верује се да ће укључивање „прелазних“ случајева омогућити да наша истраживања дају одговор и на нека екстралингвистичка питања за којима трагају припадници малих, национално „неопредељених“ етничких скупина у Мађарској.¹³

1.6. Наведени подаци могу упућивати на закључак да српска држава показује прилично стабилну бригу о својим сународницима у Мађарској који, иако у све мањем броју, вековима чувају свој национални идентитет. Питање је, међутим, у којој мери оваква врста интересовања и бриге користи самој српској мањини у очувању њеног националног идентитета и у остваривању мањинских права у оквиру аутономије коју им „на пољу културе, образовања, инфор-

¹² *Српски језик у дијаспори*, 28. новембра 2001. године; в. Лингвистичке актуелности 10, <http://main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm>.

¹³ Распадом државне и језичке заједнице Срба и Хрвата највише су погођене национално „неопредељене“ етничке скупине које су живеље изван територије бивше СФРЈ, а које данас, у XXI веку, бивају на различите начине подстицане да се, по југословенском моделу, односно по верском критеријуму, прикључе Хрватима. Истраживања показују да је међу њима највише оних који то тешко прихватају (в. Грбић 1994: 78). Међу Рацима данас живе и појединци који истрајно трагају за својим „генетским“, тј. историјским националним идентитетом, и себе сматрају Србима католицима. Познато је да се већи део етничке скупине Карашевака из Румуније (њих око 2.000), након дугогодишње пропаганде, а у време последњих ратова и глобалне сатанизације српског народа – прикључио хрватском националном корпусу (в. Бугарски 2005: 253).

мисања и употребе језика мањине“ гарантује њихова држава Мађарска (Ластих 2004: 823). Несумњиво је да они, као и сви њихови сународници, ма где живели, имају данас низ nelaгодности повезаних са „деобама“ доскора заједничког стандарда на „српскохрватском“ језичком простору. Недовољна упућеност у актуелну језичку политику у матици доприноси да се страхови од „грешке“ у говору појачавају, да се напоредо са старом запитаношћу „шта је правилно а шта није – која неретко кочи наше људе у дијаспори да слободније говоре свој српски језик“ (Папулин 2003: 233), појави и нова: *кажемо ли иако ми* (Срби), *или они* (Хрвати). На то да говор оних који имају слабији додир са људима (или књигама) из матице заиста прати оваква мисао, указује кратак дијалог са једном младом Српкињом из околине Будимпеште: њено сасвим практично објашњење да ће такси стати „на уљу, десно одавде“ било је пропраћено дилемом: „Кажемо ли ми *ујао* или *ћошак*?“

О томе шта се све сматра „њиховим“, Срби у Мађарској свакако имају прилике да „дознају“ од суседа Хрвата, али и у хрватским (доскора „српскохрватским“) школама у којима се неретко образују српска деца. (Хрватску основну школу похађају деца из малобројније српске заједнице у Сантову.)¹⁴ Све ово код појединих тамошњих Срба, како сами сведоче, ствара „осећај фрустрације и страха“,¹⁵ и показује да питање очувања језичког идентитета Срба у Мађарској бива додатно усложњено постојањем два мањинска стандарда на истој лингвистичкој основи.

Имајући на уму управо представљени однос језика и идентитета штокавских етничких група у суседној нам Мађарској, покушаћемо да сагледамо однос српског језика и националних идентитета у оквирима некадашње Југославије. Циљ нам је да издвојимо и на тај начин осветлимо поједине моменте који су пресудно утицали на поимање језичко-националног идентитета. Надамо се да би управо такав приступ могао показати да српска младеж у Мађарској може

¹⁴ На основу наших увида у ситуацију у Мађарској и Румунији, низ података сведочи о напорима хрватске државе да се школе на хрватском језику опскрбе неопходним језичким приручницима, посебно новим речницима, те да се полазници тих школа на све начине, укључујући и организоване боравке у Хрватској, упознају са хрватским књижевним новогвором.

¹⁵ Изјава једног од учесника у дискусији на Међународној конференцији *Положај мањинских језика у Мађарској*, Будимпешта, 18–20. септембар 2008.

слободно говорити својим српским језиком, без бојазни да ће у свом говору употребити неку „њихову“ реч, да им је непотребна брига о томе шта је у том језику „наше“, а шта „њихово“.

II

2. На просторима бивше Југославије сменила су се током XIX и XX века два сасвим супротна социолингвистичка и друштвенополитичка процеса: процес интеграција и дезинтеграција. И настанку и распаду Југославије претходило је декларативно и практично опредељење за књижевнојезичко јединство Срба и Хрвата (*Књижевни гоџовор*, Беч 1850), односно нејединство (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, Загреб 1967) та два најмногљуднија и најстарија словенска народа на западном делу Балкана.

2.1. Појава интеграционих идеја нарочито је стара на хрватској страни. Визијом једног (општесловенског) језика који се простире од Купе до Волге носио се још у првој половини XVII века хрватски свештеник Јурај Крижанић. Он је тада у свом „народу илирском“ разликовао три језика: „хрватски, српски и крањски“ (према Јагић 1917: 61). У граматичким списима Ј. Крижанића, у особинама *хрвајској* језика јасно се препознају чакавске (хрватске) језичке особине, док се у особинама *српској* недвосмислено препознају штокавске (српске) језичке особине (в. Пецо 1981: 154-165, Радић Ј. 2008: 26). За те национално-језичке идентитете (*хрвајски* = чакавско /и кајкавско/ наречје, *српски* = штокавско наречје) знала је и читава словенска филологија XIX века.¹⁶ Уосталом, и за *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, чија је прва књига објављена 1882. године, ексцерпирана је, не случајно, грађа из чакавских и штокавских, а

¹⁶ Почетком XIX века Ј. Копитар је читаву српску књижевност делио на „књижевност Словено-Срба католика“ и „књижевност грчких Словено-Срба, тј. православца“. Полазећи од Копитаревог модела, Шафарик је разликовао Хрвате од Срба источног и западног обреда, при чему целокупну њихову књижевност, полазећи од језичког критеријума, сматра једном, српском књижевношћу. Оваква парадигма несумњиво је имала снажан утицај и на опредељење Вука Караџића у вези са тим, пре свега када је реч о његовом ставу о Србима „сва три закона“ (православним, католицима и муслиманима), односно о уверењу да су сви штокавци – Срби (Караџић 1849).

не и из кајкавских извора.¹⁷ Схватања да је штокавица примарно српска а чакавица хрватска бележе се и у издањима ЈАЗУ све до последњих деценија XIX века: „По многим знаку неки, дашто, држе, да кад се амо доселише, Срби и Хрвати бијаху два одјелита народа, сваки са донекуд властитим језиком, обичајима и религијом. Срби, зар штокавци, може бити да поникоше од рода непомијешаних згољних Анта, док Хрвати, чакавци у почетку, како да бијаху полулешкога поријекла“ (Нодило 1885: 2). У тексту *Исјравци и гојуне*, објављеном 1890. године, стоји да последњу реченицу треба „читати: „Срби зар шћокавци, а Хрвајци чакавци“ (Исто: 645). Јасно је да се овом исправком аутор дистанцирао од своје раније мисли о српском пореклу штокавице и, вероватно под политичким притисцима, – приписао је „некима“.

2.2. Интеграционе идеје биле су посебно живе у првој половини XIX века, после првих успеха српских устаника у борби против вишевековне турске владавине. У време док су Срби, као и Хрвати, већином живели у различитим државама, Вук С. Караџић и хрватски Илирци дају нацрт за профилисање заједничког књижевног језика на основи српских новоштокавских говора, односно, на Вуковом родном „јужном нарјечју“. Декларисане идејне смернице доноси сам *Књижевни гојовор* (1850), где се потписници изјашњавају као „један народ“, те сматрају да „један народ једну књижевност треба да има“.

Опредељење за заједнички књижевни језик, односно неутрализација језичког критерија као најоучљивијег чиниоца посебних националних идентитета јесте први опипљив резултат ових интеграционих процеса. Процеси потирања удела језика у националном идентитету за извесно су време, бар из српског (или нехрватског) народног угла гледано, водили стварним националним интеграцијама.

2.2.1. Мотивацију за то заједништво Вук је, изгледа, налазио у уверавањима бројних штокаваца католика да су свесни свога срп-

¹⁷ Бавећи се критеријумима за укључивање појединих „кајкавских ријечи“, Даничић (1878: 7) у Огледу закључује да би „штета било за овај рјечник губити вријеме читајући цијелу литературу кајкавску“. То имплицитно показује да Даничићу иза назива „српски или хрватски“ (в. 2.5.2) стоје *срѣске* (*шћокавске*) и (*ли*) *хрвајске* (*чакавске*) речи (в. 2.5.3), те да се њему не могу приписати каснији ставови према којима је и *срѣска* и *хрвајска* / *срѣска* или *хрвајска* само штокавица.

ског порекла и да су ради прихватити књижевнојезички модел за који се он тада залаже (в. Радић Ј. 1997).

У том су смислу илустративни ставови Игњата Брлића, Славонца католика: „истина, да сте Ви народу српском писали, а ја Славонцем пишем, али мислим да се ипак разумијемо, и да на сврхи о једној и истој ствари бавимо се, и један језик обрађујемо“ (писмо В. Карацићу 1825, према Стојановић 1924: 678); или, „Докле ћемо се ми од наше сопствености упорно одрицати? Зар ми немамо своју рођену [ћирилску] азбуку? [...] Због којих се узрока мања половина Илира католика уздржава да опет прими ћирилска слова, која је некада из нужде напустила? [...] Треба ли, драги моји земљаци једноверци, да исти језик пишемо двојакком азбуком? И зашто? – Да ваљда покажемо да су латинским словима писане књиге од католика, а ћирилским од православних?!“ (И. Брлић, *Грамајџика*, 1833, према Исто: 680–681).¹⁸

2.3. Хрватска страна је још од Љ. Гаја почела активно неговати став да се њихова стара култура, коју су „*hervatski Provincijalci*“ заборавили, најбоље сачувала „*kod Serbljah, od kojih mi jezik u svojoj mudrosti i svom bogatstvu, i običaje u svojoj izvornosti i čistoći učiti moramo*“, јер су их они „*nam a od starine sve sačuvali* [наше ист.]“ (Гај 1846: 170). Потоње својатање културне баштине, посебно преименовање српске народне књижевности у „српскохрватску“, учинило је да се „заједничким“ прогласе и најстарији слојеви народног памћења сачувани у српској традицији. Када Натко Нодило каже да „наше бити ће оно, што је српско и хрватско“ (Нодило 1885: 2), он мисли да оно *што је српско биће (и) хрватско*, јер, како је и Љ. Гај запажао, „*mi [Хрвати] malo ali sasvim ništa glede samoga narodnog života dati nemožemo*“ (Гај 1846: 170). У томе смислу и Н. Нодило објашњава да то што се „Срби први редом помињу [у првобитном наслову *Релиџија Срба и Хрваџа*], то виси једино о главном нашем извору, о пјесмама и причама народним, које понајвише од Срба потеклоше“ (Нодило 1885: 2), чиме се, у суштини, преноси Гајев став да Срби нису сачували само српску, већ *српску и хрватску* традицију.

¹⁸ О негдашњем знању, па и осећању Славонца католика да су српског порекла, још уверљивије сведочи дистих којим М. А. Рељковић, пре свих договора о „једном народу“, подсећа своје Славонце на језик и писмо њихових предака: „Ваши стари јесу српски штили, српски штили и српски писали“ (према Ивић 1971: 154).

Нодило је истицао да за њега „Срби јесу што и Хрвати, а Хрвати што и Срби“, да је „синонимија једних са другима“ за њега потпуна. У складу са овим, он цитира и Вуков наслов, али га разумева на свој начин: „’Срби сви и свуда’, или ’Хрвати сви и свуда’, и једно и друго мени је по исти начин право“ (Исто).

У каснијим периодима, када је „деоба“ помешаног већ увелико била поодмакла, све су ређи бивали они који би, попут Н. Нодила, признавали да су штокавски говори и епска песма, макар и по пореклу – српски. На страни која се по данашњим схватањима сматра хрватском, вероватно се неће скоро поновити ставови слични онама које је М. Решетар, рођени Дубровчанин, изнео о свом дубровачком говору: „ко дијели српско од хрватскога мора признати да је Дубровник по језику био увијек српски“ (Решетар 1940: 404).

2.4. Све је ово доприносило да много пре стварања заједничке државе, већ од 50-их година XIX века, отпочне живот врло уједначеног књижевнојезичког модела код свих Срба (укључујући и оне који су живели изван граница Србије) и код већине Хрвата.¹⁹ До двадесетих година XX века на овим се просторима развила богата књижевност на језику вуковског типа, ијекавског и екавског изговора, без национално-језичких атрибута, односно са неутралисаним језичким атрибутом („хрватски или српски“ / „српскохрватски“ језик). О степену постигнутог књижевнојезичког јединства добро сведочи то што је, примера ради, роман *Селјачка буна* (1877) Аугуста Шеное, хрватског писца рођеног 1838. у кајкавском Загребу, био штиво које су све до 80-их година XX века без икаквих потешкоћа разумевали основци широм тадашњег српскохрватског језичког простора. Тај језички корпус је чинио темељ новом поимању назива *хрвајски или срјски / срјскохрвајски*: ранија логика по којој је дан народ (*Срби и Хрвајци*) почиње да гради „једну књижевност“, тј. одлучује се за прихватање једног, вуковског (српског) књижевног језика (*срјски или хрвајски / срјскохрвајски*), замењена је логиком

¹⁹ „Језик и говор Градишћанских Хрвата лингвисти не сматрају дијалектом, него засебним књижевним језиком“ (Грбић 1994: 97). Ови Хрвати и на плану именовања праве јасну разлику између себе (тј. изворних Хрвата) и оних других у Хрватској, које називају *Хрваћани* (Исто: 80). Средином XIX века истим, регионалним, а не националним именом песник Б. Радичевић позива „браћу *Хрваћане*“ (за њега, ‘Срби из Хрватске’) у *срјско* народно коло (Б. Радичевић, *Бачки расјанак*).

по којој два народа (*Срби и Хрвати*) равноправно баштине језик на којем се протеклих деценија развила „једна књижевност“. Због тога је у каснијим деобама скоро сва пажња хрватске језичке политике била усмерена управо на књижевни језик, док је краткога даха бивао сваки покушај да се докаже хрватско порекло његове дијалекатске основе – неизбежно се враћало на став да је основа њиховог стандарда, ипак, „заједничка“ (в. 2.6.1).

2.5. Крајем XIX и почетком XX века, из хрватског националног корпуса долазе и најоданији поборници вуковског књижевног језика у области граматике и лексикологије (Т. Маретић, И. Броз, Ф. Ивековић). Концепцију за *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU, капитално дело србокroatистике (данас би неки рекли „кroatистике“), осмислио је Србин Ђуро Даничић, најближи Вуков сарадник. Он је организовао прикупљање грађе и сам обрадио грађу за прву књигу Рјечника. Заједно са грађом из чакавских извора, у речнички корпус је укључена и читава тада доступна културна баштина Срба. Такво, фактичко „мешање“ културне баштине значило је потпуну неутрализацију културе као још једног битног чиниоца националног идентитета, јер, све што чини срж националног идентитета названо је „једним“ и заједничким („хрватским и(ли) српским“): и језик са својим дијалектима, и усмена књижевност, и писмо, и писана књижевност. Само три године после објављивања прве књиге *Рјечника* JAZU, Н. Нодило (1885: 44) истиче „да је у науци сад претешко у етничком погледу лучити што је хрватско, а што ли српско. Које су старине чисто хрватске, а које чисто српске“. Остала су, дакле, само два национална имена („Срби и(ли) Хрвати“) и две вере. Не треба занемарити ни то да су на почетку тих интеграционих процеса, у контексту присуства ислама као још увек живог извора опасности, српском народу морале изгледати небитне и разлике између две хришћанске цркве.²⁰

2.5.1. Међутим, на једној, (хрватско-)католичкој страни, упоредо са процесима неутрализације језика и културе као базичних чини-

²⁰ О доживљају тих верских разлика из српске визуре сведочи то што су многи православни Срби, стицајем животних околности, крштавали своју децу у католичким црквама, а тај чин нису аутоматски схватили као одустајање од вере предака, још мање од своје нације, нити су осећали потребу да се поново крсте у православној цркви. И данас има Срба који су несрећних четрдесетих рођени у Хрватској и који, иако крштени у католичкој цркви, себе сматрају православним Србима.

лаца националног идентитета, текао је процес снажења удела преосталих могућих критерија, пре свега вероисповести. Како је говорио В. Карацић, „мрзост због закона“ је све више расла и, супротно његовим првобитним очекивањима, десила се деоба „по закону или *вјери*“. Тога је Вук при самом крају свога живота (1861) постао и сам свестан, због чега помало резигнирано пише: „Ко је год закона Грчког или источнога онај се макар гдје становао неће одрећи *срѣско-ѿа* имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је Хрват који год хоће“ (према Стојановић 1924: 691). Ранији Вукови списи (1836/1949) показују да он такву поделу, и такво одређење штокаваца католика, није могао ни замислити. Веровао је: „ако неће да су Срби, они [,Срби закона Римскога“] немају никаквога народнога имена“ (Карацић 1849: 132).

2.5.2. На тадашње наговештаје исхода већ раширене тезе да су *Срби и Хрватији један народ*, реаговао је и Ћ. Даничић, који, „не гледајући може ли та мисао бити истинита или не“, резонује логички: „тревало би по њој да Срби за себе говоре да су и Срби и Хрвати, а Хрвати опет за себе да су и Хрвати и Срби, па кад би се и једнима и другима досадило носити та два имена, онда би дошло да се изабере једно, а о томе које би више заслуживало да се изабере [...], мислим да Србин нема ни најмање узрока сумњати“. Он подвлачи да ће сваком који „зна и осјећа да је Србин [...] бити врло немиле [наше ист.]“ појаве да се на хрватској страни „она мисао стеже, те се хоће радо да се Срби називају ако не само Хрватима, а оно барем и Србима и Хрватима, а неће никако да се Хрвати називају и Хрватима и Србима“ (Даничић 1864: 306).²¹ Та су се хрватска хтења остварила, јер, „премда је у њих настала *она* мисао“ (Исто), она се „ондје гдје је настала“ (Исто) никада није логички разумела. Многи за које се на свим странама знало да су Срби (Љ. Гај их повезује са Србима и назива „*iliriska bratja u Hervatskoj i Slavonii*“), који су то и сами знали, или тек слутили, али су се, стицајем историјских околности, већином престали тако осећати, – убрзо су „стегли“ прослеђену мисао да су „и Срби и Хрвати“ – у то да су *Хрватији*. (Илустративан је у том смислу одговор једног старца из Будроваца у Посавини на питање шта је, тј. које је нације: „Кажу, да се зовемо Рвати“, Ившић 1913: 130.)

²¹ Исти се принцип касније поновио и у вези са прихватањем југословенства.

Интеграционо-дезинтеграциони процеси су обележили читав XIX век и прве деценије XX века, и довели до тога да вера као једина сачувана разлика постане основ нових народних груписања. То је за последицу имало да се и говори штокаваца католика назову „хрватским“, иако их до 60-их година XIX века нико тако није називао, нити их је могао назвати (в. Ивић 1971: 151–153).

2.5.3. Упркос свему овоме, идеју о једном, *српском или хрватском*, односно *српскохрватском* народном језику доследно је заступао Александар Белић, најутицајнији српски и југословенски дијалектолог прве половине XX века. У *Дијалектолошкој картици српског језика* (Белић 1905, у Белић 2000: 7–49), термин „српски дијалекти“ обухвата и српске и хрватске говоре (*шиокавски, кајкавски, чакавски*), што би могло показивати једновремену његову праксу да назив *Срби и Хрвати* (исп. назив „Срби-мухамеданци“, Исто: 9) сажима („стеже“) у *Срби*. Ипак, сви остали текстови показују да то није била његова уобичајена пракса. Пре него што је у својим радовима усталио термин *српскохрватски дијалекти*, код њега се бележе и термини *српски или хрватски дијалекти* (1908, Исто: 58–110), повремено и „чакавско-штокавски дијалекти“ (1910, Исто: 189), чак и *шиокавски и чакавски језик* (исп. „у заједници штокавскога и чакавскога језика“, 1907, Исто: 57). Иако се није изјашњавао о томе јесу ли за њега Срби и Хрвати један народ, Белић је трајно остао веран мисли да „српски и хрватски језик од увек је један“ (Исто: 61), и посебно је бринуо о томе да се дијалекат, или нешто у вези са дијалектом, не назове само српским. У том су смислу илустративне његове узгредне критичке опаске у вези са појединим терминима С. Ившића, као она у коментару Ившићеве тезе о посавском акуту као *п р а с р п с к о м* акценту: „прасрпског (или прахрватског), а ја бих рекао прасрпскохрватског акцента“ (Исто: 405).²²

²² У истом смеру иде и тумачење употребе термина *шиокавски* у старијим лингвистичким текстовима: „Јасно да је Шахматов сматрао као праштокавске (= прасрпскохрватске) чакавску систему од три акцента“ (Исто: 406). Ово, као и целина Белићевог рада, јасно показује да се он доследно дистанцирао од Вуковог схватања да су сви штокавци Срби (в. 2.1). Можда се као поткрепљење тог става може схватити и његово упорно инсистирање на томе „да су и к а в ц и увек к а т о л и ц и и м у с л и м а н и“ (1909, у Белић 2000: 129). Тиме се, можда, хтело доказати да део штокавице не само да није није и *српски*, него да уопште *није српски*. Каснија дијалектолошка истраживања су недвосмислено показала да међу штокавцима икавцима има и Срба. У већини других ствари, нпр. у правописним решењима, Белић је наступало као „радикални Вуковац“ (Ивић 1971: 202).

Ово показује да се међу Србима била дубоко укоренила склоност да се већи део онога што је *само српско*, или је *и српско*, доследно назива српскохрватским,²³ и то упоредо са јавном праксом да се с а м о хрватским назива *све хрвајско*, или *и хрвајско* и *скоро све српско* (в. 2.5.2). Ова се пракса наставила и после 70-их година, после *Хрвајске декларације* и постављеног питања „како ћемо, после онога што се догодило у Хрватској, називати свој језик у школама и у званичној употреби“ (Ивић 1971: 227). Остало се, ипак, по старом, и Срби су безмало све Југославије испратили са *српскохрвајским* језиком. Посебно остаје нејасно зашто ни до данас, када су се све дилеме распршиле и сви разлози за чување тога назива нестали, није свугде враћен назив *српски језик*.

2.6. Наизглед је парадоксално то што се одмах након стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина Југославија) појављују прве дезинтеграционе идеје, и то управо на страни која је била идејни иницијатор језичких и народних интеграција (в. Даничић 1864: 306). Инсистирање на језичкој разлици као манифестној потврди хрватског националног ентитета, по верској основи знатно проширеног у другој половини XIX и првим деценијама XX века, нашло је додатне импулсе у политичкој затегнутости између ова два народа. Књижевнојезичке разлике су се вештачки повећавале у кризним политичким периодима и непосредно после њих, нпр. 30-их година XX века, а посебно у време успостављања фашистичке НДХ (1941–1945).²⁴

Ни поновно успостављање Југославије након Другог светског рата, социјалистичке федеративне државе засноване на неуверљивим темељима равноправности, те пароле „братства и јединства“,

²³ На то колико су просветне власти у српским срединама ревносно браниле тај назив указује податак да је средином 70-их година XX века просветна инспекција наложила наставнику да упише негативну оцену гимназијалки која је на корицама своје вежбанке написала *српски језик*, м. *српскохрвајски* (сведочење Биљане Стојановић, лекара родом из Рашке).

²⁴ О деловању хрватских лингвиста у том периоду в. Ивић 1971: 205–206. Можда је кризом националног идентитета дела тадашњих Хрвата могуће објаснити погроме којима је био изложен српски народ на просторима тада фашистичке Хрватске. На такву могућност указују налази антрополога, према којима „*dostkrat od asimiliranih nastanu militantni asimilanti, ki zbog svojih nepredjelanih kompleksov za čuda gorje nego svi drugi napadaju i proganjaju svoju narodnost*“ (Dietmar Lärchera – из предавања одржаног 1991. год. у Жељезном, према Грбић 1994: 37).

није могло решити питање опстанка заједничког књижевног језика. О томе јасно говори први став Закључака Новосадског договора (1954): „Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик [наше ист.]“, чему се додаје да се на основи тог „једног“ народног језика, „око два главна средишта, Београда и Загреба“, развија књижевни језик – „јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским“ (*Новосадски договор* 1954: 7). Овиме се по први пут званично имплицирао погрешан став да је ијекавица хрватско, а екавица српско обележје.

2.6.1. Са хрватске се стране 1967. године јавља отворена иницијатива за устоличењем засебног, хрватског књижевног језика, при чему се истовремено подвлачи да „хрватски и српски књижевни језик имају заједничку лингвистичку основу [наше ист.]“ (*Декларација* 1967: 164–165, исп. Ивић 1971: 212–216). Ослонац у изградњи „самобитности“ хрватског језичког стандарда, који се не одриче новоштокавице као „заједничке лингвистичке основе“,²⁵ претежно се налази у диференцијалној лексици (пре свега, у тзв. цивилизацијској лексици и научној терминологији, тј. у посебном односу према туђицама), творбеним особеностима и калкирању. Већ се у то време, у публикацији превасходно намењеној међународној јавности (ЕРЛН, Загреб 1969), и ијекавица представљала као обележје искључиво хрватског језика. Међу бројним манипулацијама којима су се користили приређивачи ЕРЛН (в. Радић Ј. 2008), уочљива је и брига да се уз атрибут *српски* не употреби нека ијекавска форма. Само се тиме може објаснити то што у одредницама *hrvatski* и *srpski*, за дату врсту речника непримерено обимним, нема помена Вуковог *Српског рјечника*. Таква пракса пренета је и у поједине светске лингвистичке центре (исп. Радић П. 2008: 373).

2.6.2. Тих су година политичке структуре у СФРЈ, које су формално инсистирале на атеизму, потпомогле да се из „српскохрватског“,

²⁵ Хрватска страна је непосредно после објаве Декларације била покушала промоцију становишта да хрватски књижевни језик има народну хрватску, а не „хрватско-српску“ или „заједничку“ лингвистичку основу (ЕРЛН: *hrvatski*). То се, поред осталог, доказивало тврдњом да су „штокавско нарјечје и ијекавски говор“ у Хрватској прихваћени „joш 1836.“ године, „давно прије прихваћања Вукове реформе у Срба (која је прихваћена истом послуже Вукове смрти, и тада још само дјеломице, 1868. г.)“ (Исто: 497). О различитим врстама манипулација које су коришћене у појединим одредницама *Енциклопедијског рјечника лингвистичких назива* в. Радић Ј. 2008.

тачније, српског националног корпуса, по религијском критеријуму издвоје *Муслимани* као нов национални идентитет (*Муслимани* 'нација, говорници српскохрватског језика исламске вероисповести' > *Бошњаци* 'преименован национални идентитет „Муслимана“ из БиХ, Црне Горе и Србије').²⁶ Раније су по регионалном критеријуму, опет из српског националног корпуса, издвојени Црногорци (*Црнојорци* 'Срби, Муслимани и Албанци из Црне Горе' > *Црнојорци* 'нов национални идентитет дела Срба из Црне Горе').

Дакле, за један и по век, од два стара јужнословенска народа који су накратко поверовали да су један народ („и Срби и Хрвати“), определили се за исти књижевни језик („хрватски или српски“ / „српскохрватски“ / „хрваткосрпски“) и помешали своје културне баштине, – на новим су основама настала најпре два, а потом још два национална идентитета, са укупно четири државе и четири званична језика, иста по суштини (са истом лингвистичком осномом), а различита по именима – *српски*, *хрватски*, *бошњачки* (*босански*) и *црнојорски*.

III

3.1. Данас се на свим тим странама, са изузетком српске, активно трага за моделима који би допринели да се на појавном плану, бар привидно, створе засебни књижевнојезички ентитети. На тим је пословима најдуже радила и понајдаље одмакла Хрватска, која се изгоном српског живља у операцијама „Бљесак“ и „Олуја“ ослободила нелагодности у вези са питањем статуса књижевног језика Срба у Хрватској. То је допринело појави ставова да је задатак књижевног језика у Хрватској „да учрпа међе, да успостави комуникацијске баријере“ (Шкарић 1994: 99–100). Ипак, неоспоран је утисак да ће и на тој страни још дуго трајати лингвистичка дихотомија, препознатљива у непрестаном међусобном сукобљавању два основна процеса – (1) нужном прихватању штокавице као још једног (накнадног) хрватског дијалекатског репрезентанта и (2) непрестаном изграђивању дистанце према овом идиому као изворно, ипак, нехрватском (в. Петровић 2007).

²⁶ Историјско памћење или пак породична предања учинили су да многи појединци, рођени у муслиманским породицама, сачувају српску националну самосвест. Такви су примери добро познати у редовима муслиманских интелектуалаца, међу књижевницима, режисерима итд.

Та се противречност препознаје у скорашњим изјавама хрватских лингвиста. На једној страни стоје ставови који уважавају истину и лингвистичку реалност: (1) „На стандардолшкој разини, хрватски, српски, босански, па и црногорски језик различити су варијетети, али истог језика. Дакле, на чисто лингвистичкој разини, односно на генетској разини, на типолошкој разини, ради се о једном језику и то треба јасно рећи“ (према *Ћици* 2008: 178),²⁷ а насупрот њима налазе се они (2) према којима се „хрватски стандардни језик од српскога разликује својом цјелином (као сустав од сустава) на свим језичким разинама – фонолошкој, морфолошкој, творбеној, синтаксичкој и прозодијској. Укратко, ријеч је о двама неовисним и самосталним језичким изрицајима“ (према Исто).

3.2. Српска страна, у већини, не напушта своје већ укореењено становиште да језик поседује своје „природне“ развојне механизме и да је задатак лингвиста да региструју и описују, а не да прописују. То је одређење недавно поновљено у реакцији на поједина актуелна језичка питања поводом којих Одбор за стандардизацију српског језика закључује: „Задатак лингвиста није да измишљају нове речи према политичким поруџбинама него да речи описују и објашњавају, а када се лингвисти баве нормативним питањима, њихов задатак је да дају препоруку о нормативној прихватљивости речи које већ постоје, али које треба да буду оцењене са становишта актуелне књижевнојезичке норме“ (према *Ћици* 2008: 100). Дакле, супротно ставовима већине хрватских лингвиста, већина српских лингвиста сматра да нормативни судови треба да следе, а не да претходе спонтаној говорној пракси.

3.3. Ипак, чини се да стварање и *намерно* удаљавање новопрокламованих стандарда од српског књижевног језика треба (или мора), бар унеколико, да утиче и на српску језичку политику, па и на језичку и културну политику српске мањине у суседним земљама, изван Р. Србије и Р. Српске. Србима данас не представља проблем

²⁷ Изгледа да су ове чињенице били и остали свесни сви хрватски лингвисти. Само се тако може разумети запажање аутора одреднице *hrvatski* (ЕРЛН), изречено, додуше, нехотице, у жару настојања да се илуструје богатство *хрватског* народног језика, с једне стране, и сиромаштво *српског* (и „црногорског“), са друге стране: „Док је [штокавско наречје] једно од три хрватска наречја, а истовремено једино којим говоре и пишу Срби и Црногорци, [оно] се, као једино, не може ни сматрати наречјем тих двају језика, већ језиком“ (в. Радић Ј. 2008: 29).

то што је у хрватски језик након његовог издвајања ушло на стотине новосмишљених речи. (Томе се довољно гласно противи велики део хрватске јавности.) Њих, међутим, морају занимати различити покушаји да се са стране, из анонимних или персонализованих центара моћи, врши стандардизација (и диференцијација) новоименованих наследника „српскохрватског“ језика, укључујући и српски.²⁸ Мора их занимати на који се начин, и на коме корпусу, утврђују разлике између српског, с једне, и хрватског или „босанског“, тј. бошњачког, са друге стране, којима се придружује и новопроглашени црногорски језик. Посебно их мора занимати на који се начин и по којим критеријумима дели доскора сједињена, „српска или хрватска“ културна баштина.²⁹

3.3.1. На проглашење „нових“ језика у новоствореним државама (потенцијалним тржиштима) нарочито је брзо реаговао индустријски маркетинг. У оквиру декларација на бројним индустријским производима, посебно место је добијала свака новопроглашена овдашња држава, са својим „новим“ језиком. И лаику ће бити лако да уочи да ти примери „језика“ на амбалажи индустријских производа, као својеврсни „шампонски“ идиоми, скоро по правилу врве од бројних недоследности, па и језичких манипулација. Основ манипулација најчешће чине варијације у реду речи у реченици, али и варијације у самој информацији, што у оба случаја даје привид различитог текста, тј. друкчијег језика (в. Радић П. 2008: 366–370). Вероватно ће генерације лингвиста имати прилику да тим примерима илуструју

²⁸ У раду научних скупова који су претходили проглашењу два нова званична језика („босански“ и „црногорски“) активно је учествовао норвешки академик Свен Менделсон. О отворености његове подршке преименовању званичног језика у Црној Гори сведочи порука српским лингвистима да је „црногорски језик“ – неминовност, „готова ствар“, и да „раде узалудан посао тиме што покушавају сачувати име српског језика у Црној Гори“ (Научни скуп *Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација*, ЦАНУ, мај 2007; према Списи: 172, 173). Господин Менделсон, међутим, није дао никакве препоруке за актуелна питања заштите националног идентитета тамошњих Срба који чине готово трећину популације.

²⁹ Примера ради, у ЕРЛН, писаном највероватније са циљем да допре у међународне научне кругове (в. Радић Ј. 2008: 20–23), *Повеља Кулина бана* се представља као један „од најстаријих споменика хрватскога језика“, а брзописна ћирилица као „хрватска (босанска) ћирилица или ‘босанчица’, ‘рвацко писмо’“ (ЕРЛН: *hrvatski*, 498). О тадашњем „обичају“, или, прецизније, организованој кампањи да се брзописна ћирилица прогласи хрватским писмом (за домаће прилике „босанско-хрватска ћирилица“) в. Ивић 1971: 153–156.

могућност, или, пак, немогућност стварања различитих стандарда на истој лингвистичкој основи.

3.3.2. Реакција научне јавности у Србији (в. Радић П. 2008: 370–379) указује на то да доследност и научна објективност у „деоби“ ових језика нису постигнуте ни у страним стручним публикацијама. То се показало у недавно објављеном америчком уџбенику, аутора Ronelle Alexander и Ellen Elias Bursać: *Bosnian, Croatian, Serbian, a Textbook, With Exercises and Basic Grammar* (The University of Wisconsin Press, 2006). Занимљиво је да се у приступу овој материји аутори нису користили граматичком литературом коју познаје „BCS region“, што вероватно упућује на став о потреби вањског интервенисања и установљавања (утврђивања) јаснијих разликовних обележја међу „новим“ језичким идентитетима у овом региону.³⁰

3.3.3. Недавно је истекао рок за завршетак пројекта међународног ранга, под називом „Разлике између босанског, хрватског и српског“, којег је, као „неутрални актер“ (Сџуци 2008: 185), покренуо Институт за славистику Универзитета у Грацу. Остаје да се види шта ће та раздеоба показати, и колико ће се она уклопити у већ поменуће вањске утицаје.

3.4. Чини се, ипак, да сви досадашњи покушаји деоба српског језика показују да се на истој лингвистичкој основи, која никада није „заједничка“ (увек је нечија – „наша“ или „њихова“),³¹ не може

³⁰ Та јаснија обележја, судећи по смерницама које пружају декларације на индустријским производима или поменути уџбеник, утврђују да се Срби не служе својим језиком када питају *Јеси ли добро* (њихово је: *Да ли си добро*) или кад писмо заврше устаљеном формом *с њошћовањем* (њихово је: *са њошћовањем*), или да се у српском не каже *Можеш ли доћи*, него само *Можеш ли да дођеш*, да се код Срба не каже *рекла сам њи*, већ само *казала сам њи*, да не могу рећи *комад* већ само *џарче*, да не кажу *чуј*, већ *слушај*, да не кажу *млијеко*, већ само *млеко*, да се не поздрављају са *Зраво*, него са *Гао*. Могуће је да ће се проширити и погрешна схватања да српска реч није писана (и не пише се) латиницом, већ само ћирилицом; да је Никола Тесла (Србин из Хрватске) хрватски, а не српски научник; да је Петар Кочић (Србин из Босне) босански (/бошњачки), а не српски писац; да је Петар П. Његош (Србин из Црне Горе) црногорски, а не и српски писац; а, можда, и да је Вук Караџић (пореком везан за Црну Гору) такође црногорски (или хрватски), а не српски књижевник, и томе слично.

³¹ Вероватно је овакво увиђање мотивисало хрватску страну да у *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива – на 8 језика* (објављен две године после *Декларације*) пласира међународној јавности ставове да „опћенародни хрватски књижевни језик“ има хрватску, а не „српску или хрватску“, тј. вуковску лингви-

плански (намерно) створити више посебних језичких ентитета. Изгледа да је поделити жив језик исто што и поделити жив организам. Језик може бити дељен само кад не живи, на папиру, док се у животу, у говору, језик увек користи свим својим елементима, свим својим „нервима“ и „мишићима“. Који ће „нерв“ у датој говорној ситуацији бити покренут, то зависи од потребе која се рационално не може објаснити, и не може се прописати. Историјски развитак језика нас учи да се нови језици из исте основе развијају врло споро, да њихова диференцијација не може почивати на свесном и намерном деловању корисника језика, јер говор највећим својим делом живи у зони неосвешћеног.

3.5. Могуће је да су управо оваква увиђања, поред примарних економских разлога, узрок појаве неочекиваних захтева од стране званичника ЕУ да се „становници западног дела Балкана договоре о језику који сви разумеју“ (према *Сџиси* 2008: 158). Ово је у Европском парламенту (реагујући на помен могућности да ће хрватски ускоро постати службени језик у ЕУ) изговорио посланик Чарлс Танок, и запитао: „Не мислите ваљда да нас оптерећујете и трошковима превођења на хрватски, црногорски, босански и српски?“ (Исто). На „балканске етнолингвистичке 'различитости' и њихов евентуални живот у ЕУ“ недавно се критички осврнуо и немачки лингвиста Волф Ошлиз. Повлачење хрватског потписа са *Новосадској договора* и усвајање *Декларације о хрвајском књижевном језику* он је маркирао као дан „када је 'почео идиотизам“ на Балкану (према *Исџо*).

Овакве реакције из глобалних центара моћи помало изненађују, будући да се зна да је управо из ових центара најдиректније подржавано и потпомагано издвајање не само нових званичних језика на јужнословенском делу Балкана, већ и свега осталог што је уз то ишло. Оне могу указивати на то да би процеси језичких дезинтеграција, пошто су испунили свој главни задатак, поново могли бити замењени неком врстом интеграција, посве другачијег карактера. У

стичку основу (в. фус. 26 и 28). Тамо се чак пренесе, и као нетачни посебно истичу (!) ставови да се „књижевни језик *ишћо* ја је у својим *сџисима* основао Вук *Стефановић Караџић* (1787–1864) оснива на *хрвајској варијанти сџсл. језика*, а даље се усавршио приближавањем к облицима обично употребљаваног језика“ (ЕРЛН: *hrvatskosrpski*). О тадашњим идејним конструкцијама према којима „хрватски језички стандард“ не потиче ни „од Илираца или хрватских вуковаца већ од славонских и далматинских писаца“ в. Ивић 1971: 151.

том се случају, међутим, отвара и питање на које у овом тренутку не можемо са сигурношћу одговорити: хоће ли Срби поново негде затурити своје историјско памћење?

Литература

- Белић 2000: Александар Белић, *О дијалектима*, Изабрана дела Александра Белића, том X, Београд.
- Бугарски 2005: Стеван Бугарски, *Националне мањине у Румунији*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Научни скупови СХ, САНУ, Београд, 235–264.
- Гај 1846: *Ћије је коло?*, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 31 (уредник Љ. Гај, текст потписан са *Učeredništvo*), у: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник, Београд 2002, 169–171.
- Грбић 1994: Jadranka Grbić, *Identitet, jezik i razvoj*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Даничић 1864: Ђ. Даничић, *Književnik. Časopis za jezik i povijest hrvatsku i srbsku...* (приказ), Видов дан, бр. 127, у: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник, Београд 2002, 405–406.
- Даничић 1878: Gj. Daničić, *Ogled*, у: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. XXIII, sv. 97, Zagreb, 5–9.
- Декларација 1967: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, у: Slavko Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Jugoslovenska revija, Beograd 1987, 164–165.
- Дујмов 2007: Драгомир Дујмов, *Заборављени српски листови у Будимпешти*, Српска самоуправа у Будимпешти, Будимпешта.
- ЕРЛН: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva – na 8 jezika (hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski)*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
- Ивић 1962: Pavle Ivić, *Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti*, Зборник за филологију и лингвистику IV–V, Нови Сад, 117–130.
- Ивић 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Српска књижевна задруга, Београд 1986 (друго издање).
- Ивић 1913: Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*, Rad JAZU, 196, Zagreb, 124–254.
- Јагић 1917: Vatroslav Jagić, *Život i rad Jurja Križanića, O tristogodišnjici njegova rođenja*, Djela JAZU, XXVIII, Zagreb.

- Караџић 1849: Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда*, у: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник, Београд 2002, 129–146.
- Ластих 2004: Петар Ластих, *О њоложају Срба у Мађарској*, *Теме* 2/2004, *Часопис за друштвене науке*, Ниш.
- Милорадовић 2004: Софија Милорадовић, *Прилози дијалектолошким истраживањима Павла Ивића у српској дијаспори у Мађарској*, *Зборник радова са трећег међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића“* (17–19. септембар 2001), *Суботица – Нови Сад – Београд*, 681–692.
- Милорадовић 2004а: Софија Милорадовић, *Српска етинолинјивистичка њоулација у Мађарској – нека зајажанја*, *Теме* 4/2004, *Часопис за друштвене науке*, Ниш, 859–864.
- Нова енциклопедија*, Вук Караџић/Lagousse, Вук Караџић, Београд 1978.
- Новосадски дојовор* 1954: *Закључци Новосадској дојовора*, у: *Правојис српскохрвајској књижевной језика са њравојисним речником*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1960, 7–8.
- Нодило 1885: Natko Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Logos, Split 1981 (репринт, текст штампан у Раду ЈАЗУ у периоду 1885–1890).
- Папулин 2003: Павле Папулин, *О неким њсихолошким њроблемима њоуњребе језика у дијаспори*, *Друштвене науке о Србима у Мађарској*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 22, САНУ – Самоуправа Срба у Мађарској, Будимпешта 2003, 233–234.
- Петровић 2007: Драгољуб Петровић, „*Три сњољећа хрвајскоја сњандардной језика*“ – *на српској основи*, *Слово* 15/16, *Никшић*, 222–269.
- Пецо 1981: Асим Пецо, *Крижанњеви њојледи на српскохрвајски језик и њејове дијалекте*, *Јужнословенски филолог* XXXVII, Београд, 151–177.
- Радић Ј. 1997: Јованка Радић, *Српски књижевни језик на размеђима њоуха*, *Зборник радова Учитељског факултета у Јагодини* 1, *Јагодина* 1997, 205–224.
- Радић Ј. 2008: Јованка Радић, „*Рјечник линјивистичких назива*“ *Р. Симеонона и српски језик*, *Српски језик у (кон)тексту*, књ. I, *Крагујевац*, 19–31.
- Радић П. 2008: Првослав Радић, *О екњтерной сњандардизацији српској језика*, *Јужнословенски филолог* LXIV, Београд, 365–382.
- Решетар 1940: Милан Решетар, *Најсњарији дубровачки њовор*, у: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Требник, Београд 2002, 403–406.
- Сњиси* 2008: *Сњиси одбора за сњандардизацију српској језика* (приредили: Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, М. Тасић), *Институт за српски језик САНУ – Београдска књига*, Београд.

- Степановић 1994: Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрваџа у Мађарској. Шћокавско наречје*, Горњи Милановац – Београд – Нови Сад.
- Степановић 2000: Предраг Степановић, *Говори Срба у Мађарској*, Самоуправа Срба у Мађарској, Будимпешта.
- Стојановић 1924: Љуб. Стојановић, *Живој и рад Вука Сџеф. Караџића*, Београд – Земун.
- Шкарић 1994: I. Škarić, *Hrvatski jezik danas*, Jezik, 41/4, Zagreb, 97–103.

Zusammenfassung

Jovanka Radić und Sofija Miloradović

SERBISCHE SPRACHE IM KONTEXT NATIONALER IDENTITÄTEN Zur serbischen Minderheit in Ungarn

Im ersten Teil der Arbeit werden bisherige dialektologische Untersuchungen der Sprache der Serben und anderer mit ihnen verwandter ethnischer Gruppen in Ungarn dargelegt, wobei zugleich auf die Frage der ethnischen/nationalen Namensgebung und Selbstbenennung von Trägern der angeführten dialektalen Typen eingegangen wird. Man kam zur Einsicht, dass die Serben in Ungarn, sowie alle deren Landsleute, unabhängig davon, wo sie wohnen, heutzutage vielerlei Unbehagen hegen, wenn es um „Teilungen“ des bisher gemeinsamen Standards im „serbokroatischen“ Sprachraum geht. Mit Rücksicht auf das so dargelegte Verhältnis zwischen der Sprache und Identität der štokavischen ethnischen Gruppen im Nachbarstaat Ungarn wird im zweiten Teil der Arbeit der Versuch unternommen, das Verhältnis zwischen der serbischen Sprache und den nationalen Identitäten auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien zu überblicken, zwecks Hervorhebung und Erklärung einzelner Momente, die das Verständnis der sprachlich-nationalen Identität entscheidend beeinflussten. Es handelt sich um ein besonderes Problem der sprachlichen Identität von mehreren Gruppierungen, die sich der Schrift“sprachen“ bedienen, denen dieselbe linguistische Basis zugrundeliegt.

Auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien sind im Laufe des 19. und 20. Jahrhunderts zwei völlig entgegengesetzte soziolinguistische und gesellschaftlich-politische Prozesse aufeinander gefolgt: jene der Integration und der Desintegration. Sowohl der Entstehung als auch dem Zerfall Jugoslawiens gingen jeweils eine deklarative und eine praktisch durchgeführte Entscheidung für die schriftsprachliche Einheit (Wiener Literarisches Abkommen, 1850), bzw. die Uneinheit (Deklaration über den Namen und die Stellung der

kroatischen Schriftsprache, Zagreb 1967) vorher. Die Entstehung integrativer Ideen blickt insbesondere auf der kroatischen Seite auf eine lange Vorgeschichte zurück. Diese Ideen waren besonders lebendig in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, nach den ersten Erfolgen der serbischen Aufständischen im Kampf gegen die mehrere Jahrhunderte andauernde türkische Herrschaft. Das Einsetzen für die gemeinsame Schriftsprache bzw. für die Neutralisierung der Sprache als eines der auffälligsten Faktoren gesonderter nationaler Identitäten war das erste sichtbare Ergebnis der Integrationsprozesse. Lange vor der Gründung des gemeinsamen Staates, d. h. schon in den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts entstand ein sehr vereinheitlichtes schriftsprachliches Modell bei allen Serben (einschließlich derjenigen, die jenseits der Grenzen Serbiens lebten) und bei der Mehrheit der Kroaten. Gegen Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts kamen aus dem kroatischen ethnischen Korpus einige der treuesten Mitstreiter der von Vuk Karadžić eingeführten Schriftsprache im linguistischen Bereich (T. Maretić, I. Broz, F. Iveković). Bis zu den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts entwickelte sich auf dem serbischen und kroatischen ethnischen Gebiet eine reiche Literatur in der Vuk'schen Sprache, in der ijekavischen und ekavischen Aussprache, ohne national-sprachliche Attribute, bzw. mit neutralisiertem sprachlichem Attribut („kroatische oder serbische“ / „serbokroatische“ Sprache). Die Idee über *e i n e e i n z i g e, serbische oder kroatische* bzw. *serbokroatische V o l s k s p r a c h e* wurde konsequent von Aleksandar Belić, dem einflussreichsten serbischen und jugoslawischen Dialektologen des 20. Jahrhunderts vertreten.

Auf den ersten Blick scheint es paradoxal, dass sofort nach der Entstehung des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen (Königreich Jugoslawien) die ersten desintegrativen Ideen entstanden, und zwar gerade auf der Seite, die sprachliche und ethnische Integrationen vorher initiiert hatte. Sprachlich-ethnische Unterschiede wurden in den Zeiten politischer Krisen und unmittelbar danach künstlich vertieft, insbesondere aber mit der Gründung der faschistischen NDH („Unabhängiger Staat Kroatien“), 1941-1945. Auf der kroatischen Seite entsteht 1967 eine offene Initiative zur Festlegung der gesonderten kroatischen Schriftsprache, wobei beim Aufbau des „selbständigen“ kroatischen Sprachstandards das Neuštokavische als „gemeinsame linguistische Grundlage“ nicht aufgegeben wurde.

Im Laufe von anderthalb Jahrhunderten entstanden auf neuen Grundlagen aus zwei alten südslawischen Völkern, die sich für die gemeinsame Schriftsprache einsetzen und das gemischte Kulturerbe teilen, zuerst zwei und später sogar vier Nationalidentitäten, mit vier Staaten und vier offiziellen Sprachen, mit derselben linguistischen Grundlage und unterschiedlichen Namen (*Serbisch, Kroatisch, Bosnisch/Bosniakisch, Montenegrinisch*). Heutzutage wird auf allen Seiten, von der serbischen abgesehen, aktiv nach Modellen

gesucht, die dazu beitragen könnten, dass auf der Erscheinungsebene getrennte sprachliche Entitäten entstehen. Im Gegensatz zu Einstellungen der meisten kroatischen Linguisten glaubt die Mehrheit der serbischen Linguisten, dass normative Werturteile der spontanen gesprochenen Sprache folgen und nicht vorhergehen sollten. Die Entstehung und das vorsätzliche gegenseitige Entfernen der neuproklamierten Standards müsste trotzdem mindestens teilweise die serbische Sprachpolitik beeinflussen, sowie die sprachliche und kulturelle Politik der serbischen Minderheiten in den Anrainerstaaten. Die serbische Seite müsste sich für unterschiedliche Versuche interessiert zeigen, von draußen, aus anonymen oder personalisierten Machtzentren, Standardisierungen (und Differenzierungen) neu ernannter Nachfolger der „serbokroatischen“ Sprache, einschließlich der serbischen Sprache durchzuführen. Auf Ausrufung der „neuen“ Sprachen in den neu entstandenen Staaten hat besonders schnell das industrielle Marketing reagiert; Konsequenz und wissenschaftliche Objektivität bei der „Aufteilung“ dieser Sprachen wurden jedoch nicht einmal in bestimmten Fachpublikationen beibehalten. Demnächst werden aber die ersten Ergebnisse eines gerade beendeten internationalen Projektes unter dem Titel „Unterschiede zwischen dem Bosnischen, Kroatischen und Serbischen“ erwartet, das vom Institut für Slawistik der Universität Graz durchgeführt wurde.

Es scheint jedoch, dass alle bisherigen Versuche der Aufteilung unserer Sprache zeigen, dass auf derselben linguistischen Grundlage keine planartig (vorsätzlich) abgesonderten sprachlichen Entitäten entstehen können. Die geschichtliche Entwicklung der Sprachen beweist, dass neue Sprachen aus derselben Grundlagen sich sehr langsam entwickeln, dass deren Differenzierung keine bewusste und vorsätzliche Tätigkeit von Sprachbenutzern zugrundeliegt, denn die Sprache lebt größtenteils im Bereich des Unbewussten. Da die Absonderung neuer offizieller Sprachen im südslawischen Teil des Balkan bekanntlich gerade aus bestimmten europäischen Zentren am unmittelbarsten unterstützt und gefördert wurde, kommen Aussagen mancher offiziellen Vertreter der EU einigermaßen überraschend vor, die den Gedanken nahe legen, die Prozesse sprachlicher Desintegrationen könnten, nachdem sie ihre Hauptaufgabe erfüllten, durch eine gewisse Integration ersetzt werden. Falls es wieder zu sprachlichen Integrationen kommt, werden sie (auch) diesmal von Seiten, aus globalen Machtzentren diktiert werden.